

A barlangfestményektől az e-könyvig

Roderick Cave és Sara Ayad könyvtörténete

A nemzetközi szakirodalom ismer olyan vállalkozásokat, amelyek megpróbálták összefoglalni a könyv 5000 éves történetét. A belga Hendrik D. L. Veruliet az 1970-es évek elején szervezett egy munkacsoportot, így minden földrajzi terület és korszak szakértője részt vett a munkában. Az eredmény nagy sikert hozott: Liber librorum, Cinq mille ans d'art du livre (Veruliet, 1973). Helmut Presser, Marion Janzin és Joachim Günther (2007) monográfiája (Das Buch vom Buch. 5000 Jahre Buchgeschichte) a hetvenes évek elejétől hat, átdolgozva három kiadásban vehető kézbe. Ez a könyv egy kronologikus könyvtörténet, válogatás persze, európai hangsúllyal, kitekintéssel a nem európai területekre, jelezve, hogy mikor nem Európában történtek a meghatározó technológiai újítások. Frédéric Barbier vezetésével egy nemzetközi csapat – amelyben nem volt angol vagy angolszász – kiállítást szervezett a könyv világtörténetéről. Szűkebben a könyvelőállítási technológiák három nagy változása köré csoportosították a kiállított dokumentumokat. A katalógus meg is jelent, átfogó tanulmányokkal a történetről (Les trois revolutions du livre, 2002).

Amost magyarul is megjelent könyv írói, a bemutatott írásos emlékek, kéziratos és nyomtatott, továbbá elektronikus könyvek szerzői a világ számos pontjáról átfogó ismeretekkel rendelkeznek, sőt, munkájuk során, az UNESCO különféle programjaiban a világörökség megőrzésének gondjaival is találkoztak. Le kell szögezni, hogy magyarul, a világot ilyen mértékig egységben szemlélő könyvtörténeti írás még nem jelent meg. A szövegek tömörsége, a könyvtörténet lényeges kérdéseire való koncentrátsága, sok tekintetben didakszisa olyan, amely biztosan tankönyvvé emeli ezt a képes albumot. A veszélye is ebben áll, ugyanis a szerzőknek az európai kultúráról sajnálatos módon ugyancsak elfogult ismeretei vannak. Követik a 21. század elején, az Egyesült Államokban, és részben Angliában kialakított divatszemplélet hullámain. Ezek valóságos emberi értékeket és a 21. században nagyon fontos szemléletet hordoznak,

amelynek elterjesztése is fontos. De történelmietlen. És ha valaki az írásbeliség és a könyv történetéről ír, nem lehet anakronisztikus, vagy kortárs divat-szemlélet mentén elfogult.

Milyen képet eredményez ez a szemlélet? Rengeteg pozitívuma van, amelyek közül számomra a világszemlélet a legelőbb kiemelendő. A korai írásos emlékeket az egész világról hozzák a szerzők. Szváziföldtől Japánig, Indonéziától a közép- és dél-amerikai indián kultúrákig jelennek meg példák a könyvben. A könyvelőállítási technológiák történetében az újítások ott és akkor jelennek meg, ahol azokat bevezették. Ebből a szempontból egyetlen megjegyzést tennék: amíg a francia Henri-Jean Martin, a Lucien Febvre-rel írott, 1958-ban (vagyis nem az Európai Unió fennállása alatt) megjelent (és 2005-ben magyar nyelven is kiadott) monográfiájában *Németország évszázada* című fejezetet írt (Martin és Febvre, 1958), addig a most

kézben tartott könyv megemlíti ugyan Johann Gutenberget, de az újításai nyomán kialakult könyves világ példái szinte kizárólag angliaiak.

De folytassuk a könyv szemléletének pozitívumainak jellemzését. A világ teljességének látása eredményezi azt is, hogy amikor az Egyesült Államok területén már megjelent a nyomtatás, az ottani kiemelkedő példákat a maga idejében, az illető korszakban a saját súlyán értelmezi. Ugyanígy az egykori gyarmatokon feltűnt új jelenségeket is az európai és magyar kiadásával a magyar olvasók látókörébe helyezi (missziós nyomdák szerepe). Itt két megjegyzést tennék. A szöveg említi ugyan, hogy Mexikóban már 1539-ben nyomtattak, míg a mai USA területén csaknem egy évszázaddal később (teszem hozzá magam: amikor Mexikóban már filozófiai iskoláról beszél a filozófiatörténet), de ez a két közlés úgy lett elválasztva, hogy vélet-

lenül se kerülhessen összehasonlításra a két – latin és angolszász – világfelfogás közti különbség. A másik megjegyzésem a szerzők egyházellenessége – ezzel kapcsolatosan még lesz mondandóm –, amelyből olyan tényszerű csúsztatások is adódnak, hogy meg sem említik a római Propaganda Fidei szervezte nyomdákat mint a missziós officinák előzményeit. Ugyanígy, a mostani könyv szerint – ha voltak is előzmények – az első útikönyvek a 19. századi Angliában jelentek volna meg. Holott már kéziratok is voltak, és az első ösnyomtatványok között is voltak Jeruzsálem- vagy Róma-útikönyvek, a zarándokok számára.

Határozott pozitívuma a könyvnek, hogy minden korszakban a könyvpiac egészét szemléli. Nem csak a vallásokhoz – minden világvallás alapvető könyvei feltűnnek – vagy a tudományos eredményekhez kötődő könyvek közül választ „az első 100”-ba, hanem amikor több volt már a ponyvakiadvány vagy a háztartási tanácsadó könyv, vagy éppen a szexuális felvilágosítással foglalkozó kiadvány, akkor ezeknek is helyet ad. Itt is vannak csúsztatások. A könyv angolán: szinte minden új jelenséget Európában Angliából eredeztet, vagy ha nem is onnan, a példa a könyvben angol. Határozott tévedés például, hogy a „mindenkinek szóló könyv”, a 19. század jelensége a „lektűrök a viktoriánus korban” fejezetbe tartoznának. Franciaországban, szenvedve a párizsi és a lyoni könyves központok nyomasztó túlsúlyától, a kisebb városok kiadói találták ki a „Bibliothèque Bleu” sorozatot, amely műfajok (hiszen ebben a középkori lovagregé-

nyektől a briganti és a szerelmi történeteken át a bibliai históriák is szerepeltek) Itáliában hallatlan visszhangra találtak (a műfaj elnevezése a nemzetközi szakirodalomban is olasz: „libri per tutti”, „libri da risma”). Ugyancsak elterjedt a 16–17. században a könyves világban túlsúlyt jelentő német nyelvetterületeken, ide sorolva a közép-európai régiót is. Még akkor is, ha utóbbin a nemzeti nyelvű verziók, hasonlóan Angliához, az előbbieket követően jelentek meg, Közép-Európában egészen későn, a nemzeti nyelvi irodalmakat létrehozó mozgalmakkal párhuzamosan a 18–19. század fordulóján.

Fontos pozitívuma a könyvnek, hogy kitér a „hátrányos helyzetű” társadalmi csoportoknak szánt irodalomra. A szemlélet jó, de a könyvben gyakran anakronisztikusan szerepel. A nőknek, rabszolgáknak vagy a vakoknak szóló könyvekről akkor kell beszélni – hiszen ehhez akár technikai újítás is kell, ahogy a szerzők is bemutatják (vakok) –, amikor a kérdés társadalmilag, kontemporálisan felvetődött. Ez egy történeti munka, és nem egy 21. századi vizsgálati szempont története, hanem a könyvé.

Fontos pozitívuma a könyvnek, hogy kitér a „hátrányos helyzetű” társadalmi csoportoknak szánt irodalomra. A szemlélet jó, de a könyvben gyakran anakronisztikusan szerepel. A nőknek, rabszolgáknak vagy a vakoknak szóló könyvekről akkor kell beszélni – hiszen ehhez akár technikai újítás is kell, ahogy a szerzők is bemutatják (vakok) –, amikor a kérdés társadalmilag, kontemporálisan felvetődött. Ez egy történeti munka, és nem egy 21. századi vizsgálati szempont története, hanem a könyvé.

Az egyes dokumentumok bemutatását összekötő szöveg nem csupán a könyv előállításának a története. A legjobban sikerült részek például az adathordozó változását mutatják be, a csonttól a modern papírig, a pálmalevéltől az elektronikus adathordozóig. Nem mellesleg a „könyv a digitális korban” témát nagyon összetett módon, egyik szemléleti iskolát sem előnyben részesítve foglalják össze (az első, papír alapú könyv nélküli könyvtár egyébként nem Texasban nyílt meg 2013-ban, hanem néhány évvel előbb Kuala Lumpurban – de lehet, hogy másutt is, csak nem tudok róla). Ezek mellett hallatlan izgalmas fejezet a restaurálás veszélyeit felvető példa, az elektronikus *Beowulf* (óangol eposz). Fontos az is, hogy a jövő könyvformáit nem szűkíti le az elektronikusra, beszél a művészi vagy a különleges formájú könyvekről, a bibliofil kiadványokról is.

Három szemléleti tényező mellett azonban nem lehet szó nélkül elmenni, ha használni akarjuk a könyvet az oktatásban, illetve az ismeretek terjesztésében. Az egyik a középkor és az egyház szerepének teljes félreértése, a másik az indokolhatatlan angol-centrizmus, a harmadik a második világháború győztes hatalmai szemléletének érvényesítése az európai könyvtörténet láttatásában. A „sötét középkor” koncepciót a szakirodalom mindennütt már a hetvenes években meghaladta, egyes szerzők éppen a középkor mobilitását, az átalakulások gyorsaságát emelik ki (Umberto Eco például). Igen, a Római Birodalom összeomlása után a kereszténység nevében az egyház (és – ne feledjük – a

vele kompromisszumot kötött világi hatalom) többet elpusztított az ókor tudásából, mint amit a 10. századig fel tudott építeni (legutóbb egyébként ezt éppen a *Vikingek* című filmsorozatban Wessex királya szájába adta a forgatókönyv írója). Ezzel a szemlélettel szemben a könyvben az európai gyarmatosítók modernizálnak, és a szerzők szemérmesen elmennek amellett a kérdés mellett, hogy nem pusztítottak-e annyit ott, mint a keresztény egyház (és nem a kereszténység) az ókori tudásból. Az egyházellenesség nem lehet vallásellenesség (ez nincsen is a szerzők szövegeiben), főként nem hit-ellenesség (ahogy a sajtó mint intézmény bírálata napjainkban nem lehet a szabad sajtó vagy a szólásszabadság ellenzése). Niccolò Perotti filológiai programja nem tűnhet fel tehát cenzúraként, hiszen a szerzőnek közel sem volt cenzúrázásai szándéka. Az volt a szándéka, amit a spanyol inkvizíció történetének írói az egyetlen pozitívumként említenek az egyébként soha sem dicsért intézmény kapcsán: nevesen az, hogy az előzetes cenzúra segített az egységes spanyol irodalmi nyelv kialakulásában (ez persze nem indokolja az inkvizíció létét). Rotterdami Erasmus *A balgaság dicsérete* című munkája sem „a katolikus egyház maró szatírája”, sokkal általánosabb – ma különösen aktuális – társadalomkritika.

Az anglocentrizmus indokolhatatlanságára már több példát említettem. Angliából Közép-Európa persze, hogy nem látszik, annak ellenére, hogy a Cseh, a Magyar és a Lengyel Királyságban azért mégis előbb volt könyvnyomtatás, mint Londonban. A terület marginalizálódása éppen azért következett be, mert ezek az államok biztosították a keleti oldalt Európa számára, közben a nyugati oldal nyugodtan fedezhette fel a világot, nyert olyan ismeretbéli és anyagi előnyöket, amelyek máig meghatározzák hatalmi helyzetüket. Még abban a korban, amikor az angol könyvkiadás már az európai összehasonlításban is jelentőssé vált – a 16. században a francia, az itáliai és a német könyvkiadáshoz mérve még marginális jelentőségű volt –, az itáliai és a francia újítások a könyves

területeken megelőzték a szigeteket. Baskerville neve ötször szerepel a vonatkozó fejezetben, a Didot-ké egyszer, Giambattista Bodoni pedig egyszer sem. Ez könyvtörténetileg torz kép, hiszen mégiscsak Bodonival lehetne kezdeni a történetet. Persze a reneszánsz is „itáliaibb”, mint angliai, csak nem ebben a könyvben.

A leginkább méltánytalan a szerzőpáros a német könyvkultúra mellőzésével. (Az egyébként osztrák) Adolf Hitler neve többször szerepel, mint Johann Gutenbergé. A protestáns reformáció is akár svédnek is tűnhet, ha nincsenek az olvasónak más ismeretei. A *Mein Kampf* kiadástörténete valóban érdekes is lehet a 20. században, de mégiscsak elenyésző a jelentősége a német klasszicizmus mellett. A 20. századi lengyelországi háborús ellenállás nyomdájára érdekes, technikailag is izgalmas dolog, jó, hogy megemlítik, de túlrájzolt a jelentősége. A Szovjetunió kapcsán érdekes a szamizdat (ilyet bárhol lehet említeni), és fontos az első világháborút követő avantgarde a könyvtörténetben is, ám ugyanígy technikatörténetben érdekesebb lehetett volna például az óhitű könyvkiadás az oroszországi erdők mélyén (hasonló egy kicsit a kanadai példákhoz, ahol fából készült betűkkel nyomtattak). A Németalföld, illetve a későbbi Hollandia sokkal fontosabb – könyvtörténetileg (!) – a 17. századi európai könyvkiadásban, mint *Anna Frank naplója* a második világháborút követően.

Hihetetlenül nehéz feladatra vállalkoztak a szerzők, a feladatot nagyon sok szempontból és alapvetően jól oldották meg, de azt hiszem, hogy magyarázatok

és kiegészítés nélküli használata a világ írásbeliség- és könyvtörténetének nagyon egyoldalú képét eredményezi. A magyarázatok azért is fontosak lennének, mert a könyv angol (külön amerikai, kanadai és ausztráliai) kiadásán túl 10 nyelven jelent meg egyszerre, vagyis elvileg, a nyereséges vállalkozás mellett, akár hatásos is lehet.

Irodalomjegyzék

Les trois revolutions du livre. (2002) Catalogue de l'exposition de Conservatoire Nationale des arts et métiers, Paris, de 8 octobre 2002. à 5 janvier 2003. Catalogue réuni par Alain Mercier. Imprimerie Nationale, Paris.

Martin, H.-J. (1958): *L'apparition du livre.*, Albin Michel (L'Évolution de l'Humanité), Paris. Magyarul: *A könyv születése. A nyomtatott könyv és története a XV–XVIII. században.* Osiris, Budapest.

Presser, H., Janzin, M. és Günther, J. (2007): *Das Buch vom Buch. 5000 Jahre Buchgeschichte.* 3. kiadás. Schlüter, Hannover.

Vervliet, H. D. L. (1973, szerk.): *Liber librorum, Cinq mille ans d'art du livre.* Arcade, Bruxelles.

Cave, R. és Ayad, S. (2014): *The History of The Book in 100 Books. The Complete Story. From Egypt to e-book.* Firefly Books Ltd., New York. Magyarul: Cave, R. és Ayad, S. (2015): *A barlangfestményektől az e-könyvig.* Budapest, Kossuth.

Monok István

MTA doktora
főigazgató, Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtár és Információs Központ

Előkészületben

Mekis D. János

Auctor ante portas

Személyes irodalom,
epikai hagyomány

iskolakultúra

Bence Erika

**Virtuális
irodalomtörténet**

iskolakultúra